

تعدد اعتباری و تعدد نتیجه، ابهامات و چالش‌ها

احمدرضا امتحانی^۱؛ جوادنادری عوج بغزی^۲

دریافت: ۱۴۰۲/۱/۱۸ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۷

چکیده

قانون‌گذار مجازات را در برابر جرم و نقض هنجارها، تعیین نموده است و گاهی فارغ از میزان و کیفیت آن تشدید می‌نماید، شدتی که همواره لازمه حمایت از نظم اجتماعی است. تشدید کیفر به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصل شخصی بودن مجازات و از مباحث کاربردی و چالشی حقوق جزای عمومی، دارای علل گوناگون عام و خاص است. یکی از علل عام این موضوع، تعدد اعتباری است که مقنن در ماده ۱۳۱ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲) به آن پرداخته است. حال، به جهت اهمیت بحث تعدد در حقوق کیفری، نتایج بسیار زیاد آن و عدم تعلق به جرم خاص، پژوهش حاضر ضمن بررسی این مهم و تبیین ابعاد مختلف آن، به بیان چالش‌هایی که در راستای عمل به مقررات این نهاد به وجود آمده، پرداخته و برای برون‌رفت از آن‌ها راهکارهایی را بیان داشته است. سؤال اصلی مقاله آن است که در مقام عمل چه چالش‌هایی می‌تواند متوجه نهاد تعدد اعتباری گردد و چه راهکارهایی را می‌توان برای برون‌رفت از این چالش‌ها ارائه نمود؟ از آنجاکه تعدد نتیجه نیز از جهت احکام با تعدد اعتباری شباهت‌هایی دارد، در قسمت دوم این مقاله به روش توصیفی تحلیلی و به‌اختصار به بررسی تعدد نتیجه و ابهامات آن پرداخته‌ایم.

واژگان کلیدی: جرم، تعدد اعتباری، تعدد نتیجه، مجازات اشد، چالش‌ها، راهکارها.

^۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه مفید قم (نویسنده مسئول)
emtehaniahmadreza@gmail.com

^۲. طلبه درس خارج حوزه علمیه قم، دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه تهران (پردیس بین المللی ارس)
njavad71@gmail.Com

مقدمه

در میان مجرمین عده‌ای هستند که به دلایل مختلف، رفتار آن‌ها مشمول چند وصف مجرمانه است از این حیث بحث تعدد اعتباری موضوعیت پیدا می‌کند. در این موارد گاهی شرایط اقتضا می‌کند که قانون‌گذار برخورد شدیدتری را نسبت به این افراد اعمال کند زیرا فرد هم‌زمان ناقض چندین هنجار و چندین ماده قانونی است و همین امر باعث شده تا تعدد جرم به‌عنوان یکی از علل عام تشدید مجازات محسوب شود.

در نظام حقوقی ایران، تعدد جرم شاهد تحولات تقنینی بسیاری بوده و در هر زمان، مقنن سعی در بهبود مقررات این دو نهاد نسبت به قوانین سابق را داشته است و قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و اصلاحیه بعدی آن نیز از این امر مستثنا نیست. قانون‌گذار در ماده ۱۳۱ ق.م.ا، سیاست جنایی و تقنینی را در قبال این نوع از تعدد بیان داشته و اشد مجازات را برای مرتکبان در نظر گرفته است؛ اما علی‌رغم اصلاحات صورت گرفته همچنان در قانون مذکور، پیرامون مبحث تعدد اعتباری جرم، ایراد، ابهام و چالش‌های جدی وجود دارد و این ابهامات، استنباط‌های متفاوتی از مواد قانونی مربوطه را در پی داشته که می‌تواند موجبات تضییع حقوق متهمان شود. در این مقاله، سعی شده است ضمن تبیین کامل مقررات نهاد تعدد اعتباری جرم، در ق.م.ا و اصلاحیه آن، مهم‌ترین چالش‌های موجود در آن بررسی گردد تا با شناسایی آن‌ها و ارائه راهکارهایی جهت برون‌رفت از این ابهامات از طریق تفسیر قانون و کشف مقصود قانون‌گذار و تکیه بر قواعد حاکم بر قوانین جزایی، وحدت ملاک و رویه در این خصوص شکل گیرد.

چالش‌های اصلی در تعدد اعتباری که می‌توان به‌عنوان مسئله اصلی و هدف این پژوهش معرفی نمود به شرح ذیل است:

— عدم اجرای مجازات اشد در صورت تبرئه متهم و اختلاف و ابهام در اجرا یا عدم اجرای مجازات اخف

— ابهام در تعیین مجازات اشد در صورت برابری مجازات عناوین مجرمانه متعدد بر فعل واحد

با توجه به قانون کاهش مجازات حبس تعزیری (مصوب ۱۳۹۹) و رویکردی که در آن مقنن، تعدد نتیجه را از حیث حکم، با تعدد اعتباری یکسان دانسته است؛ در این پژوهش، علاوه بر بررسی تعدد اعتباری و چالش‌های آن، تعدد نتیجه نیز به دلیل تشابه بسیاری که با این نهاد دارد، ذیل مبحث تعدد اعتباری بررسی شده است.

پژوهش حاضر می‌تواند از جمله پژوهش‌های کاربری در حوزه حقوق جزای عمومی به شمار رود که در مقام پاسخ به ابهامات در خصوص نهاد مزبور است و مبتنی بر پژوهش کتابخانه‌ای است.

۱. تعدد اعتباری، شرایط تحقق و قلمرو آن

تعدد اعتباری یعنی، یک رفتار (فعل یا ترک فعل) از مرتکب سرزند و از این‌یک رفتار، فقط «یک نتیجه» حاصل می‌شود که بر دو یا چند عنوان مجرمانه مختلف قابل انطباق است. در واقع، رفتار واحد رکن مادی دو یا چند جرم را تشکیل می‌دهد. با توجه به ماده ۱۳۱ ق.م.ا، هریک از شرایط ذیل جهت آن که رفتاری مشمول مقررات تعدد اعتباری شود، لازم است:

۱.۱. ارتکاب رفتار واحد

طبق ماده ۱۳۱، اولین شرط جهت تحقق تعدد اعتباری، انجام یک رفتار از مرتکب است؛ بنابراین، اگر کسی مرتکب رفتارهای متعددی شود اعمال ارتكابی وی مشمول مقررات

تعدد اعتباری نخواهد بود. در حقیقت، مرز میان تعدد اعتباری با تعدد واقعی وجود این شرط (ارتکاب رفتار واحد) است. چراکه اگر کسی مرتکب رفتارهای متعدد شود که هیچ‌یک از آنها موجب صدور حکم قطعی نگردد، تعدد واقعی است (شامبیاتی، ۱۳۹۳: ۲۰۷).

۲.۱. صدق اوصاف جزایی متعدد بر یک رفتار و حصول نتیجه واحد

شرط دوم آن است که رفتار ارتكابی واحد الزاماً بیش از یک ماده از قوانین کیفری را نقض کند. در حقیقت، آن رفتار بر دو یا چند ماده قانونی مختلف منطبق باشد. اگرچه بر رفتار واحد مرتکب، عناوین متعددی صدق می‌کند ولی آن رفتار نباید بیش از یک نتیجه و اثر، به همراه داشته باشد؛ فرضاً، اگر شخص «الف»، متن توهین‌آمیزی را به شخص «ب» ارسال کند، در اینجا، «الف» یک فعل انجام داده است (ارسال پیامک) و از این یک فعل، یک نتیجه حاصل شده است (نتیجه آن، سلب آسایش از «ب» است) ولی این یک فعل و یک نتیجه با دو عنوان مجرمانه (توهین موضوع ماده ۶۰۸ و مزاحمت تلفنی موضوع ماده ۶۴۱ ق.م.ا) منطبق است (طاهری نسب، ۱۳۸۱: ۲۱۱)؛ بنابراین شخصی که با یک لفظ به جمعی توهین کند یا با یک فعل اقدام به ربودن سرنشینان یک خودرو نماید مورد از موارد تعدد اعتباری یا عنوانی نخواهد بود چراکه از یک سو بر رفتار واحد مرتکب بیش از یک نتیجه حاکم است و از سوی دیگر، فعل واحد وی ناقض تنها یک ماده از ق.م.ا است؛ در حالی که در تعدد اعتباری رفتار واحد بایستی تنها یک نتیجه داشته باشد همچنین آن رفتار نیز ناقض بیش از یک ماده از قوانین کیفری باشد؛ یعنی، آن رفتار باید ناقض مواد مختلف قانونی باشد. البته این که در مثال فوق‌الذکر عمل ارتكابی شخص چه نوع تعددی محسوب می‌شود، در ادامه، تبیین شده است.

اگرچه، یکی از شروط تحقق تعدد اعتباری صدق وصف جزایی متعدد بر رفتار واحد است ولی باید گفت گاهی فعل یا ترک فعل واحد که مشمول عناوین کیفری متعددی قرار می‌گیرد ولی به دلیل اوضاع و احوال وقوع جرم مانند زمان، مکان، موضوع جرم و سایر اوصاف، فقط تابع مقتضیات ارتكاب و تحت یک عنوان قابل تعقیب و مجازات است؛

مثلاً سرقت اموال مشمول حکم عام سرقت مال از هر نوع مال منقول است اما حکم سرقت اشیاء و قطعات آثار فرهنگی و تاریخی از موزه‌ها، نمایشگاه‌ها و مکان‌های تحت نظارت و حفاظت دولت (موضوع ماده ۶۶۹ کتاب پنجم ق.م.ا) اخص از حکم عام سرقت است؛ بنابراین، تعدد اعتباری جرم درباره جرائمی از این دست صادق نیست (اردبیلی، ۱۳۸۲: ۱۱۹).

۳.۱. تعزیری بودن رفتار مجرمانه

طبق ماده ۱۳۱ ق.م.ا در صدق تعدد اعتباری باید جرائم ارتكابی از نوع تعزیری باشند. البته، منظور این نیست که فقط جرائمی که از ابتدا تعزیری هستند می‌توانند مشمول این ماده قرار گیرند بلکه ممکن است مجازات یکی از جرائم قصاص بوده و سپس به تعزیر تبدیل شده باشد. برای مثال، ممکن است که شخصی به قصد قتل دیگری مواد منفجره‌ای را در اتومبیل وی به کار گیرد و این اقدام او منجر به فوت راننده و تلف شدن اتومبیل قربانی گردد (پیمانی، ۱۳۷۴: ۱۸۷). در این حالت، رفتار مرتکب واجد دو عنوان قتل و تخریب است که یکی موجب قصاص و دیگری موجب تعزیر است. ولی اگر اولیای دم مقتول نسبت به قصاص گذشت کرده باشند، به موجب ماده ۶۱۲ ق.م.ا، در صورتی که اقدام فرد موجب اخلال در نظم و امنیت جامعه شده باشد یا بیم تخریب مرتکب یا دیگران رود، دادگاه از حیث جنبه عمومی، مرتکب را به سه تا ده سال حبس محکوم می‌نماید. باین‌وجود رفتار واحد مرتکب دارای دو عنوان تعزیری اخلال در نظم و امنیت (بدل از قصاص) موضوع ماده ۶۱۲ و تخریب است (شمس ناتری و صادقی، ۱۳۹۸: ۲۳۲).

۲. قلمرو شمول تعدد اعتباری نسبت به سایر جرائم

اگرچه قانون‌گذار در ابتدای ماده ۱۳۱ با به کار بردن عبارت «در جرائم موجب تعزیر»، حکم مندرج در این ماده را ناظر به جرائم تعزیری دانسته و جرائم موجب حدود، قصاص و دیات را از شمول این ماده خارج کرده ولی این به معنای آن نیست که تحقق تعدد

اعتباری در جرائم مذکور غیرممکن است. درباره جرائم موجب حد تبصره ۲ ماده ۱۳۲ ق.م.ا به امکان تحقق تعدد اعتباری در این گونه جرائم اشاره می‌کند. هر چند که مفاد این تبصره برخلاف ماده ۱۳۱ چنان صریح نیست ولی تلویحاً گویای این مطلب است (اردبیلی، ۱۳۸۲: ۱۸۴)؛ بنابراین، اگر رفتار واحد مرتکب موجب ارتکاب جرم حدی متعدد در راستای هم و در یک واقعه گردد، حکم تعدد اعتباری در جرائم موجب حد نیز همانند جرائم موجب تعزیر، مجازات اشد است. به این مضمون: «چنانچه دو یا چند جرم حدی در راستای هم و در یک واقعه باشند، فقط مجازات اشد اجرا می‌شود؛ مانند تفخیز در هنگام لواط که تنها مجازات لواط اجرا می‌شود»^۱. با این که حکم ماده ۱۳۱ ناظر به تعدد اعتباری و تعیین مجازات اشد در جرائم موجب تعزیر است اما سؤال این است که اگر فعل واحد واجد دو عنوان مجرمانه، یکی تعزیری و دیگری مستوجب قصاص یا دیه و یا حد باشد حکم قضیه چیست؟ اگرچه در این باره نص صریحی وجود ندارد اما می‌توان مراد قانون‌گذار را کشف کرد و قائل به جمع مجازات بود. برای جمع دو عنوان حد و تعزیر در فعل واحد می‌توان دو مثال زیر را مطرح کرد:

مثال اول) فرضاً، در جرم قذف، ممکن است قاذف، پدر یا مادر شخص را قذف کند که در این صورت پدر یا مادر وی، مقذوف محسوب شده و دارای حق شکایت و طرح دعوای کیفری علیه مرتکب هستند اما در مورد مخاطب که پدر یا مادرش قذف شده‌اند ممکن است به علت اذیت شدن این انتساب، جرم توهین را محقق دانسته و قاذف را علاوه بر جرم قذف به مجازات جرم توهین نیز محکوم کرد؛ در این صورت، رفتار واحد مشمول دو عنوان حد و تعزیر شده که قاعده جمع مجازات جاری است (الهام و برهانی، ۱۳۹۶: ۲۳۹). در ماده ۲۶۲ آمده است: «کسی که به قصد نسبت دادن زنا یا لواط به دیگری، الفاظی غیر از زنا یا لواط به کار ببرد که صریح در انتساب زنا یا لواط به افرادی از قبیل همسر، پدر، مادر، خواهر یا برادر مخاطب باشد، نسبت به کسی که زنا یا لواط را به او نسبت داده، محکوم به قذف و در خصوص مخاطب اگر به علت این انتساب اذیت شده

^۱ تبصره ۲ ماده ۱۳۲ ق.م.ا.

باشد به مجازات توهین محکوم می‌گردد». مثال دوم) فرض دیگری که برای تحقق تعدد اعتباری در جرائم موجب حد و تعزیر است؛ وجود دارد؛ ماده ۷۰۱ ق.م.ا است که مقرر می‌دارد: «هرکس متجاهراً و به نحوی علناً در اماکن و معابر و مجامع عمومی مشروبات الکلی استعمال نماید، علاوه بر اجرای حد شرعی شرب خمر به دو تا شش ماه حبس تعزیری محکوم می‌شود». در حقیقت، نظر مقنن، در مواردی که رفتار واحد واجد عناوین حد و تعزیر است، اعمال قاعده جمع مجازات است.

همین حکم نیز در تعدد اعتباری در جرائم مستلزم قصاص یا دیه با تعزیر جاری است؛ مثلاً اگر کسی به جان رئیس کشور خارجی در قلمرو حاکمیتی ایران سوءقصد نماید به سه تا ده سال حبس محکوم خواهد شد و در صورتی که این سوءقصد منتهی به قتل یا ضرب و جرح شود علاوه بر مجازات مزبور به قصاص یا دیه نیز محکوم خواهد شد (تبصره ماده ۵۱۶ ق.م.ا). همچنین، رأی وحدت رویه شماره ۱_۲/۲/۱۳۶۶ هیئت عمومی دیوان عالی کشور گواه به همین مطلب است: «با تصویب قانون حدود و قصاص و دیات در سال ۱۳۶۱ مجازات جرح عمدی با چاقو باید با لحاظ مواد ۶۶ و ۶۳ قانون حدود و قصاص تعیین شود مگر این که اقدام به چاقوکشی از مصادیق جرائم دیگری نظیر عناوین مذکور در قانون حمل چاقو و انواع دیگر اسلحه سرد و اخلال در نظم و امنیت و آسایش عمومی مصوب ۱۳۶۶ باشد^۱ که در این صورت تعیین مجازات با این عنوان هم بلاشکال است». از این رأی این چنین استنباط می‌شود که اگر رفتار واحد واجد عناوین متعددی باشد که یکی مستوجب تعزیر و دیگری مستوجب قصاص یا دیه باشد، مرتکب به هر دو مجازات محکوم می‌گردد. پس در تعدد اعتباری در جرائم موجب تعزیر با قصاص یا دیات باید قائل به جمع مجازات بود.

^۱ ماده ۱ قانون مذکور بیان می‌دارد: «هرکس به وسیله چاقو یا هر نوع اسلحه سرد دیگر تظاهر یا قدرت‌نمایی کند و یا آن را وسیله مزاحمت اشخاص و یا اخاذی و یا بدان وسیله تهدید و یا باکسی گلاویز شود به سه ماه تا یک سال حبس تأدیبی و یا به اقامت اجباری از شش ماه تا یک سال در محلی غیر از محل اقامت خود محکوم خواهد شد». متن این ماده هم‌اکنون در ماده ۶۱۷ ق.م.ا آمده است.

۳. مجازات در تعدد اعتباری

در تعدد اعتباری به موجب ماده ۱۳۱ اگرچه بر رفتار واحد مرتکب عناوین مجرمانه متعددی صدق می‌کند اما مرتکب برای ارتکاب عناوین متعدد تنها به "یک مجازات" محکوم می‌شود (در دادنامه تنها یک مجازات تعیین می‌شود نه دو مجازات) و همان یک مجازات نیز در مورد او اجرا می‌گردد و آن مجازات، مجازات عنوان مجرمانه‌ای است که اشد از عناوین دیگر است.^۱ اما این که معیار تشخیص مجازات اشد چیست و مجازات چه عنوانی شدیدتر از مجازات عناوین دیگر است بحث مفصلی است که در ادامه، تشریح شده است. پیش از آن باید میان «مجازات اشد» و «اشد مجازات»، قائل به تفکیک شد. به این بیان که آیا دادرسی باید از بین دو یا چند عنوان مجرمانه قابل اطلاق بر رفتار واحد، متهم را به عنوان مجرمانه «دارای کیفر اشد» محکوم نماید، هرچند که حداکثر مجازات این عنوان را حکم ندهد؟ یا این که مکلف به تعیین «حداکثر مجازات» آن جرمی است که مجازات آن بیش‌تر است؟ مثلاً در تعدد اعتباری بین خیانت‌درامانت (ماده ۶۷۴ ق.م.ا) و انتقال مال غیر (ماده ۱ قانون مجازات راجع به انتقال مال غیر) که در این صورت مجازات جرم انتقال مال غیر در حکم کلاهبرداری است (حبس از یک تا هفت سال و جزای نقدی معادل مالی که اخذ کرده است)، قاضی تنها باید متهم را به اتهام انتقال مال غیر محکوم کند یا این که علاوه بر آن باید حداکثر مجازات جرم انتقال مال غیر یعنی هفت سال حبس و پرداخت جزای نقدی معادل مالی که اخذ کرده است را تعیین نماید؟

به نظر می‌رسد، آنچه قانون‌گذار درصدد بیان آن بوده این است که در تعدد اعتباری، مجازات اشد یعنی جرمی که مجازات آن در مقایسه با جرائم دیگر بیش‌تر است تعیین شود و اشاره به لزوم تعیین حداکثر مجازات آن جرم نکرده است؛ بنابراین، به دلیل نبود نص قانونی و تفسیر مضیق در موارد شک، دادرسی در تعدد اعتباری مکلف نیست که

^۱ در این حالت نیز رعایت حکم تبصره ماده ۱۸ الزامی است یعنی در این موارد قاضی باید به حداقل مجازات جرم اشد (البته در صورتی مجازات حبس باش) حکم دهد، مگر اینکه دلیل یا جهتی برای صدور حکم به بیش از حداقل مجازات جرم اشد وجود داشته باشد.

حداکثر میزان مجازات عنوان دارای کیفر اشد را در نظر بگیرد و همین که مرتکب را به جرم دارای مجازات اشد محکوم کند کفایت می‌کند، مشروط بر این که مجازات تعیین شده از مجازات عنوان اخف کم‌تر نباشد (حیدری، ۱۳۹۶: ۲۴۸). همان‌طور که بیان شد مجازات اشد، عبارت است از مجازات قانونی شدیدتر بین دو عنوان مجرمانه که دارای مجازات مختلف هستند که دادگاه پس از اعمال مجازات اشد می‌تواند بین حداقل و حداکثر آن حکم می‌کند و الزامی به تعیین حداکثر آن ندارد؛ اما اشد مجازات یعنی حداکثر مجازات معینه در قانون برای هر جرم، چراکه قانون‌گذار برای برخی از جرائم تعزیری حداقل و حداکثر مجازاتی را تعیین نموده و دست دادرس را با توجه به اصل فردی کردن مجازات (سابقه، روحیه متهم، اوضاع و احوال و سایر انگیزه‌های فردی و اجتماعی) میان حداقل و حداکثر آن مجازات باز گذاشته است.

گاهی اوقات بر رفتار واحد مرتکب هم عنوان شروع به جرم خاصی و هم عنوان جزایی دیگر، قابل انطباق است، مانند تخریبی که شروع به جرم سرقت است یا این که کسی به قصد قتل به سمت فرد مورد نظر شلیک کند ولی در اثر عدم مهارت یا در اثر حرکت سریع هدف گلوله به دست وی اصابت کند و سبب نقصی در دست او شود، در مورد اول بر فعل واحد مرتکب هم عنوان شروع به سرقت و هم تخریب صدق می‌کند و در مورد دوم دو عنوان جنایت بر عضو (ماده ۶۱۴ ق.م.ا) و شروع به قتل (از باب جرم عقیم) بر فعل واحد مرتکب قابل انطباق است که در هر مورد طبق ماده ۱۳۱ مرتکب فقط به مجازات اشد محکوم می‌شود ولی مقنن در بعضی از قوانین خاص از معیار ماده ۱۳۱ ق.م.ا (تعیین مجازات اشد) عدول کرده و قاعده جمع مجازات را پذیرفته است و این هنگامی است که در مقام تشدید مجازات برآید.

به عنوان نمونه، مقنن، در قانون تشدید (مصوب ۱۳۶۷)، در مجازات شروع به جرائم مذکور همین رویه (جمع مجازات) را برگزیده است. تبصره ۲ ماده ۱ قانون مذکور مقرر می‌دارد: «مجازات شروع به کلاهبرداری حسب مورد حداقل مجازات مقرر در همان مورد

خواهد بود^۱ و در صورتی که نفس عمل انجام شده نیز جرم باشد، شروع کننده به مجازات آن جرم نیز محکوم می شود». پس اگر شخصی به قصد بردن مال دیگری از سند جعلی استفاده کند، ولی موفق به بردن مال نشود، بر فعل واحد او دو عنوان استفاده از سند مجعول و شروع به کلاهبرداری صدق می کند که وفق تبصره فوق مرتکب به مجازات هردوی آن عناوین محکوم می گردد، این مورد حکمی خاص و استثنایی بر ضابطه ماده ۱۳۱ است و در موارد استثنایی باید به قدر متیقن اکتفا کرد و از تعمیم آن به سایر موارد مشابه اجتناب کرد.

۳،۴. چرایی عدول اداره حقوقی قوه قضاییه از تبصره ۳ ماده ۱۹ ق.م.ا.

پرسشی که مطرح می شود این است که اگر در تعدد اعتباری، مجازات یک عنوان جزای نقدی به میزان پنج تا بیست میلیون تومان باشد و مجازات عنوان دیگر دو تا سه سال حبس باشد کدام یک از این مجازات اشد محسوب می شود؟ وفق تبصره ۲ ماده ۱۹ ق.م.ا. جزای نقدی به میزان پنج تا بیست میلیون تومان درجه ۴ و حبس به میزان دو تا سه سال درجه ۵ محسوب می شود. حال، برابر تبصره ۳ ماده ۱۹ ق.م.ا. «در صورت تعدد مجازات، مجازات شدیدتر و در صورت عدم تشخیص مجازات شدیدتر، مجازات حبس ملاک است...» چون جزای نقدی درجه ۴ و حبس درجه ۵ است، مجازات جزای نقدی به دلیل شدیدتر بودن اشد محسوب می شود؛ بنابراین، مقنن ملاک شدت و ضعف مجازات را درجات هشت گانه مقرر در ماده ۱۹ می داند. باین وجود اداره حقوقی قوه قضاییه ضمن عدول از حکم مندرج در تبصره ۳ ماده ۱۹ ق.م.ا. در نظریه شماره ۷/۹۲/۱۰۱۷-۹۲/۶/۲ مقرر می دارد: «برای تشخیص درجه مجازات جرائم مطابق تبصره ۲ و ۳ ماده ۱۹ ق.م.ا. ۱۳۹۲ باید حداکثر مجازات (مجازات اشد)^۲ ملاک قرار گیرد و

^۱ باید گفت که در مورد شروع به جرمهایی که در موارد خاص وجود دارد از جمله موضوع این تبصره، طبق قانون کاهش حبسهای تعزیری مصوب ۹۹/۲/۲۳ نسخ شده است و ملاک مجازات شروع به جرم ماده ۱۲۲ ق.م.ا. است.

^۲ اداره حقوقی قوه قضاییه فارغ از محتوای رأی در تمیز میان مجازات اشد و اشد مجازات دچار اشتباه شده است؛ باید در پرتو از واژه «اشد مجازات» استفاده می کرد.

در صورتی که جرمی دارای مجازات حبس یا جزای نقدی به صورت تخییری باشد برای تشخیص درجه مجازات، مجازات حبس که شدیدتر از جزای نقدی است ملاک ضابطه تعیین درجه است.»

باین حال مشخص نیست که اداره حقوقی قوه قضاییه بر چه مبنایی مجازات حبس را شدیدتر از جزای نقدی دانسته است اما برخی در مقام تفسیر این نظریه بیان داشته‌اند: این نظریه به موردی اشاره دارد که مجازات حبس و جزای نقدی هر دو در یک درجه قرار گیرند و آنگاه حبس را ملاک مجازات اشد قرار دهیم. با وجود این تفسیر، دیگر نیازی به صدور چنین نظریه‌ای نبود، چراکه تبصره ۳ ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی حکم قضیه را مشخص کرده است؛ بنابراین اگر مجازات یک عنوان مجرمانه حبس باشد و مجازات عنوان دیگر جزای نقدی، ولی هر دو در یک درجه قرار گیرند، با توجه به تبصره ماده ۱۹ مجازات حبس شدیدتر از جزای نقدی محسوب می‌گردد. اداره حقوقی قوه قضاییه نیز پیش‌تر در چندین نظریه، مجازات حبس را اشد از شلاق و جزای نقدی دانسته بود که با توجه به درجه‌بندی مجازات نمی‌توان این نظریات را توجیهی برخلاف استدلال پیش‌گفته دانست (شمس ناتری و صادقی، ۱۳۹۸: ۲۳۸-۲۳۹).

البته، دیوان عالی کشور در رأی وحدت رویه شماره ۷۴۴-۱۳۹۴/۸/۱۹ مبنای قانون‌گذار از درجه‌بندی مجازات را به‌طور کلی از بین برده است.

۴.۴. جمع‌بندی در ملاک تعیین مجازات اشد در تعدد اعتباری

فارغ از این رأی، همچنان باید در تعدد اعتباری برای تشخیص مجازات اشد، درجه‌بندی مجازات را طبق ماده ۱۹ و تبصره‌های آن ملاک قرار داد؛ زیرا رأی ۷۴۴ صرفاً در مورد "یک جرم" است که مجازات آن حبس و جزای نقدی توأم (اعم از اینکه اعمال این دو مجازات اختیاری یا الزامی باشد) باشند در حالی که در تعدد اعتباری با "دو عنوان مجرمانه" مواجهیم نه یک عنوان، از طرفی چون رأی ۷۴۴ مخالف متن صریح ماده ۱۹ و تبصره‌های آن است، باید در همان محدوده آن‌ها تفسیر نمود و از توسعه و تسری آن

به سایر موارد مشابه از جمله تعدد اعتباری (که فعل واحد دارای عناوین مجرمانه متعددی است) اجتناب کرد.

۵. ۱. ۱. اعمال کیفیات مخففه قانونی در تعدد اعتباری

گاه، پس از تشخیص مجازات اشد، کیفیات مخففه قانونی اعم از تقلیل یا تبدیل به آن مجازات اصابت نموده و در مقام اجرا آن‌ها اخف نماید. فرضاً، قتل غیرعمدی که ناشی از اشتغال به شغل مامایی بدون مجوز صورت گیرد، اما اولیاءدم در حق مرتکب رضایت دهند و قانون‌گذار این رضایت را در زمره کیفیات مخففه قانونی مجازات دانسته باشد و همین موضوع سبب تخفیف قابل ملاحظه‌ای در مجازات مرتکب گردد، به طوری که حتی مجازات تعزیری قتل غیرعمدی از مجازات تعزیری اشتغال به شغل مامایی هم پایین‌تر آید، در این فرض سؤال این است که برای تشخیص مجازات اشد آیا ملاک را باید همان حکم ابتدایی مجازات دانست یا کیفری که درنهایت مرتکب قرار است به آن محکوم شود؟ در این خصوص دو دیدگاه وجود دارد؛ بر اساس دیدگاه نخست، برخی بر این باورند که در فرض وجود عوامل تشدیدکننده و تخفیف دهنده مجازات، امکان جمع این عوامل وجود دارد؛ بدین نحو که ابتدا علل تشدید و بعد علل تخفیف مجازات اعمال می‌شوند (باهری، ۱۳۹۴: ۲۵۴). در مقابل، برخی دیگر بیان کرده‌اند: «توجه به روح قانون و فلسفه‌ای که قانون‌گذار در تعدد اعتباری جهت اجرای مجازات اشد جهت ترهیب و ترذیل بزهکار به کار بسته است و این که اجرای مجازات اخف قابل اجرا به‌عنوان مجازات اشد قانونی در ابتدا سبب لوث شدن مجازات می‌گردد و راه تقلب به قانون را باز می‌نماید، با عنایت به سیاق قانون نگاری که مجازات اشد را بدون قید واژه «قانونی» آورده است، به اعتقاد نگارندگان، در این فروض ملاک جهت تشخیص مجازات اشد، مجازاتی است که درنهایت در انتظار مرتکب است، نه مجازاتی که بر اساس میزان قانونی اشد محسوب می‌گردد» (کلریز و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۴۷-۲۴۸).

نظر اخیر، به دو دلیل از قوت برخوردار نیست؛ ۱- اگرچه قانون‌گذار در ماده ۱۳۱ مجازات اشد را بدون قید «قانونی» آورده است اما می‌دانیم که هرگاه کلمه «مجازات» به تنهایی آید منظور مجازات قانونی است زیرا اصل بر قانونی بودن مجازات است و قضایی بودن مجازات نیاز به قرینه دارد که در ماده ۱۳۱ به آن اشاره نشده است. در نتیجه، منظور از مجازات اشد در ماده ۱۳۱ مجازات اشد قانونی است نه قضایی؛ ۲- این نظر برخلاف تفسیر مضیق در حالت شک است که نه تنها منافع متهم را تعیین می‌کند بلکه به زیان متهم نیز است. پس در این حالت نیز بنا بر استدلال‌هایی که در حالت نخست بیان شد (اعمال کیفیات مخففه قانونی در تعدد اعتباری) ابتدا باید مقررات راجع به تعدد اعتباری (تعیین مجازات اشد) اعمال شود و پس از این که جرم دارای مجازات اشد معین شد، چنانچه جهات قانونی تخفیف در مورد آن جرم وجود داشت، مجازات آن جرم در محدوده قانونی تخفیف داده می‌شود.

۲.۵. عدم اجرای مجازات اشد و نتایج آن در تعدد اعتباری

یکی از چالش‌هایی که در باب تعدد اعتباری مطرح می‌گردد و سبب ایجاد دوگانگی میان قضا و حقوق‌دانان شده، این است که چنانچه پس از تشخیص ابتدایی جرم اشد و بعد از انجام دادرسی، مرتکب از آن عمل مجرمانه تبرئه شد، آیا می‌توان وی را تحت عناوین مجرمانه دیگر (جرم اخف) تعقیب نمود؟ در این خصوص برخی بر این باورند که اگر متهم پس از محاکمه از نظر جرم انتسابی شدیدتر تبرئه شد نمی‌توان مجدداً وی را به خاطر جرم کم‌اهمیت‌تر مورد محاکمه و مجازات قرار داد؛ زیرا عنصر مادی جرم که عمل واحدی بوده، یک‌بار در دادگاه مورد محاکمه و دادرسی قرار گرفته و متهم از آن اتهام تبرئه شده است و از این جهت دوباره نمی‌توان وی را به خاطر همان عمل مادی مورد تعقیب و مجازات قرار داد (صانعی، ۱۳۸۲: ۷۷۰).

در مقابل، عده‌ای دیگر معتقدند چون عمل مرتکب نقض یک ماده قانونی دیگر هم هست، لذا مشمول اعتبار امر مختومه نشده و می‌توان وی را تحت عنوان مجرمانه

خفیف‌تر تعقیب نمود (مصدق، ۱۳۹۶: ۷۵). به نظر نویسندگان، دیدگاه اخیر صائب‌تر است؛ زیرا از پشتوانه منطقی‌تری برخوردار است اما این بدان معنا نیست که نظر اخیر را به‌طور مطلق بپذیریم بلکه شاید بهتر باشد بین جهات مختلف تبرئه متهم قائل به تفکیک شد: به این صورت که هرگاه تبرئه متهم به لحاظ عدم وقوع جرم موردادعا یا عدم انتساب جرم به متهم باشد، در این حالت چون رفتار مجرمانه‌ای به متهم منتسب نیست، پس از تبرئه از عنوان اشد، امکان محاکمه مجدد تحت عنوان مجرمانه دیگر وجود ندارد، اما اگر اصل عمل ارتكابی از سوی مرتکب محرز باشد اما به لحاظ عدم احراز سایر شرایط و ارکان در عنوان مجرمانه اشد، مرتکب از آن عنوان تبرئه شود، امکان تعقیب متهم به استناد عنوان مجرمانه دیگر همچنان وجود دارد. زیرا، پس از تبرئه مرتکب از عنوان اشد موضوع از شمول مقررات تعدد اعتباری خارج‌شده و درست مثل حالتی خواهد بود که رفتار واحد مرتکب مشمول عنوان مجرمانه واحد است که به اتهام آن جرم قابل تعقیب بوده و منعی در این حالت وجود ندارد. مثلاً، اگر شخصی متهم باشد که با استفاده از سند معجول مال دیگری را برده است و پس از رسیدگی به پرونده به دلیل نبود یکی از شرایط کلاه‌برداری (مانند مطلع بودن مال‌باخته از جعلی بودن اسناد مورد استفاده کلاه‌بردار و عدم فریب و اغفال او) متهم از این عنوان (اشد) تبرئه شود ولی در صورتی که شرایط تحقق جرم استفاده از سند جعلی وجود داشته باشد، متهم برای این عنوان تحت تعقیب قرار خواهد گرفت (حیدری، ۱۳۹۶: ۲۵۰). این دیدگاه در مورد تعدد اعتباری هم‌سو با رویکرد قانون‌گذار در مورد تعدد مادی است که در بند «ث» ماده ۱۳۴ اصلاحی مقرر داشته: «... اگر مجازات اشد به یکی از علل قانونی تقلیل یابد یا تبدیل شود یا به‌موجب از قبیل گذشت شاکی خصوصی، نسخ مجازات قانونی یا مرور زمان غیرقابل‌اجراء گردد مجازات اشد بعدی اجرا می‌شود...». بنابراین، تبرئه مرتکب از عنوان اشد نافی محاکمه مجدد او تحت عنوان مجرمانه اخف نیست؛ مشروط بر شرایطی که در بالا بیان شد.

۳.۵. ابهام در تعیین مجازات اشد در صورت برابری مجازات عناوین مجرمانه منطبق بر فعل واحد

گاه ممکن است در تعدد اعتباری مجازات عناوین مجرمانه منطبق بر فعل واحد، هم از جهت نوع و هم از جهت میزان باهم برابر باشند و همین امر در عمل سبب بروز چالشی برای قضات و دستگاه عدالت کیفری شود که در این مواقع چگونه باید مجازات اشد را تعیین نمود. مثلاً تخریب مال امانی فعل واحدی است که قابل انطباق با عناوین مجرمانه متعددی است. از یک طرف عنوان خیانت‌درامانت (موضوع ماده ۶۷۴ ق.م.ا) که مجازات آن ۳ تا ۱۸ ماه حبس است و از طرف دیگر عنوان تخریب موضوع ماده ۶۷۷ قانون مزبور است که مجازات آن ۳ تا ۱۸ ماه حبس است. حال سؤال این است که با توجه به یکسان بودن مجازات کدامیک از آنها اشد محسوب می‌شود؟ به نظر، در این حالت مجازاتی اشد است که ممنوعیت بیش‌تری را برای مرتکب ایجاد نماید. برای مثال اگر یکی از عناوین مجرمانه دارای مجازات تبعی و دیگری فاقد آن باشد، عنوانی اشد محسوب می‌شود که دارای مجازات تبعی است. همچنین، اگر یکی از عناوین قابل‌گذشت باشد و عنوان دیگری غیرقابل‌گذشت باشد عنوانی که گذشت ناپذیر است، اشد است و مواردی از این قبیل، اما در صورتی که از این جهات نیز وجه مرجّحی مشاهده نشود یعنی این که همه عناوین مجرمانه منطبق بر فعل واحد از همه جهات (اعم از مجازات، غیرقابل‌گذشت بودن، آثار تبعی و غیره) باهم برابر باشند، چاره‌ای باقی نمی‌ماند جز این که به صلاحدید قاضی دادگاه مرتکب به یکی از اتهامات محکوم شود (شمس ناتری و صادقی، ۱۳۹۸: ۲۴۱). در مثال فوق چون جرم خیانت‌درامانت و تخریب از همه جهات اعم از مجازات قانونی، تبعی و قابلیت گذشت برابرنند، قاضی می‌تواند در این حالت به صلاحدید خود، مرتکب را به یکی از عناوین مجرمانه محکوم نماید. البته، این به‌طور مطلق نیست و در برخی از مواقع ممکن است، جرم خیانت‌درامانت اشد از تخریب محسوب شود و آن زمانی است که طبق ماده ۲۳۷ و ۲۳۸ ق.آ.د.ک قاضی مکلف به اعمال قرار بازداشت موقت به‌عنوان یکی از قرارهای تأمین کیفری باشد که در این

صورت چون جرم خیانت‌درامانت پیرو قرار بازداشت موقت ممنوعیت بیش‌تری برای مرتکب ایجاد می‌کند اشد از تخریب محسوب شده و مورد حکم قرار می‌گیرد.

۶. تعدد نتیجه

تعدد نتیجه، وضعیتی است که از رفتار مجرمانه واحد، نتایج مجرمانه متعددی حاصل می‌شود. این مفهوم برای اولین بار در ق.م.ا ۱۳۹۲ مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفت و مقنن در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ ق.م.ا ۱۳۹۲ ضمن یادآوری این نهاد، آن‌ها صراحتاً مشمول حکم تعدد واقعی دانست (بسامی و وروایی، ۱۳۹۴: ۳۵)؛ البته در مورخ ۱۳۹۹/۲/۲۳ ماده ۱۳۴ وفق ماده ۱۲ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، اصلاح و چهار تبصره ذیل آن حذف شد، از این‌رو پس از اصلاحیه مذکور قانون‌گذار تعدد نتیجه را به‌موجب بند چ ماده ۱۳۴، در حکم تعدد اعتباری قرار داد. اما این‌که چرا مقنن با وجود احکام یکسان و دیگر شباهت‌هایی که میان تعدد نتیجه و تعدد اعتباری وجود دارد، هنوز هم به بیان این مهم در ذیل ماده ۱۳۴ که درصدد بیان تعدد واقعی است، پرداخت، محل تأمل است. بنابراین، تعدد نتیجه زمانی تحقق می‌یابد که بزهدار مرتکب رفتار مجرمانه واحدی شود و از این‌یک رفتار، نتایج متعدد مشابه یا غیرمشابه‌ای حاصل شود؛ مانند موردی که شخصی با یک وسیله نقلیه به‌عمد با یک ماشین تصادف می‌کند و در اثر این برخورد چندین نفر آسیب ببینند (اردبیلی، ۱۳۸۸: ۱۱۸). اما به لحاظ مجازات، در تعدد نتیجه، به‌موجب بند «چ» ماده ۱۳۴ مرتکب تنها به مجازات اشد (یعنی مجازات جرمی که شدیدتر است) محکوم می‌شود؛ در این مورد نیز همانند تعدد اعتباری، قاضی در اعمال مجازات اشد بین حداقل و حداکثر مجازات مخیر است و مکلف به تعیین حداکثر مجازات نیست.

۷. شرایط لازم جهت تحقق تعدد نتیجه

بر اساس بند «چ» ماده ۱۳۴ برای تحقق تعدد نتیجه شرایطی لازم است که در ذیل به آن‌ها اشاره شده است:

۱.۷. شرایط مادی

شرایط مادی تحقق تعدد نتیجه عبارت‌اند از:

۱.۱.۷. واحد بودن و مجرمانه بودن رفتار ارتكابی

برای تحقق تعدد نتیجه، اولاً مرتکب باید رفتار واحدی انجام دهد ثانیاً این رفتار باید مجرمانه باشد، بنابراین تعدد فعل ارتكابی از جانب بزهکار، موضوع را از شمول تعدد نتیجه خارج می‌کند. در مورد وصف مجرمانه رفتار ارتكابی سؤالی که مطرح می‌شود این است که آیا رفتار اولیه که از مرتکب برمی‌زند حتماً باید مجرمانه باشد یا رفتارهای غیر مجرمانه هم می‌توانند مشمول تعدد نتیجه واقع شوند؟ به‌زعم برخی از حقوق‌دانان، فعل اولیه که منجر به نتیجه مجرمانه می‌شود، لازم نیست ضرورتاً عملی مجرمانه باشد، آنچه در تحقق تعدد نتیجه مهم است آن است که فعل یا ترک فعل واحد، خواه مجرمانه یا غیر مجرمانه به نتایج مجرمانه منجر شود (قیاسی، ۱۳۸۸: ۱۳۵)؛ اما در مقابل برخی این‌گونه استدلال کردند که قانون‌گذار در بند «ج» ماده ۱۳۴ از عبارت «رفتار مجرمانه واحد» استفاده کرده است که خود بیانگر لزوم مجرمانه بودن رفتار اولیه اعم از فعل یا ترک فعل است، بنابراین با توجه به‌صراحت بند اخیر، اگر بگوییم تعدد نتیجه در رفتارهای غیر مجرمانه نیز قابل تحقق است، خلاف اصل تفسیر مضیق عمل شده است. از طرفی نمی‌توان افراد را در انجام اصل عملشان آزاد گذاشت اما نسبت به نتیجه، آن‌ها را مؤاخذه کرد. همچنین، یافتن مثال برای حالتی که رفتار اولیه غیر مجرمانه که نتایج حاصل از آن مجرمانه باشد بسیار مشکل است کما این‌که افرادی هم که اعتقاد به عدم لزوم رفتار اولیه مجرمانه داشتند خود در مقام بیان مثال برای این حالت متوسل به تصورات شدند و فرض را بر آن گذاشته‌اند که رفتاری مجرمانه مانند مسموم کردن آب (موضوع ماده ۶۸۸ ق.م.ا) جرم نباشد و منجر به نتایج مجرمانه متعددی گردد و از آوردن یک مثال واقعی با توجه به الگوهای ارائه‌شده توسط قانون‌گذار خودداری ورزیده‌اند (حاجی ده آبادی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۷).

بنابراین، رفتار اولیه که منجر به نتایج مجرمانه می‌شود، باید مجرمانه باشد و غیر مجرمانه بودن رفتار اولیه برفرض این‌که منجر به نتایج مجرمانه متعددی هم شود اگرچه یافتن مصداق برای آن دشوار است، مسؤولیت کیفری به همراه نخواهد داشت و اگر رفتار ارتكابی منجر به خسارتی شود تنها مسؤولیت مدنی به دنبال دارد.

۲.۱.۷. وجود نتایج زیان‌بار متعدد

شرط دیگر تحقق تعدد نتیجه آن است که از رفتار مجرمانه واحد نتایج مجرمانه متعددی (اعم از مشابه یا غیرمشابه) حاصل شود، به عبارت دیگر لازمه تحقق تعدد نتیجه آن است که بیش از یک نتیجه زیان‌بار^۱ مجرمانه از رفتار واحد مرتکب حاصل شود که هریک از این نتایج، خود جرم مستقلی محسوب می‌شوند (بسامی و وروایی، ۱۳۹۴: ۴۳). شاید در بدو امر این‌گونه تصور شود که منظور از کلمه «نتیجه مفهوم مادی» آن است که جزئی از رکن مادی جرم را تشکیل می‌دهد که فقط در جرائم مقید مصداق پیدا می‌کند اما باید گفت در تعدد نتیجه، بحث از نتایج و آثار زیان‌باری است که در عالم خارج واقع می‌شوند و موضوع ارتباطی به جرائم مقید که از لحاظ قانونی مقید به نتیجه خاصی در قانون است؛ ندارد، پس، در جرائم مطلق نیز، در مواردی که جرم مطلق منجر به نتیجه زیان‌بار مجرمانه‌ای شود، موضوع محل بحث تعدد نتیجه است (همان، ۳۶)؛ مانند فردی که با یک‌لفظ چند نفر را تهدید کند و خطاب به عده‌ای بگوید «همه شمارا خواهم کشت»، در این مورد می‌توان به نظریه مشورتی شماره ۳۹_۱۸/۶/۱۳۹۲ اداره حقوقی قوه قضاییه در خصوص توهین که جرمی مطلق است اشاره کرد که بیان می‌دارد: «در تبصره ۱ ماده ۱۳۴ (بند «چ» ماده ۱۳۴ فعلی) نتایج متعدد حاصل از فعل واحد مدنظر است مثل این‌که کسی با یک عبارت به دو نفر فحاشی کند».

^۱ منظور از نتیجه زیان‌بار هر ضرر مادی یا معنوی است که بر جان، مال، ناموس، عرض آبرو، آزادی و ... افراد وارد می‌شود.

۳.۱.۷. وجود تعدد موضوع جرم یا مجنی علیه

لازمه تحقق تعدد نتیجه، «تعدد موضوع جرم» یا «تعدد مجنی علیه» است. در واقع، تعدد نتیجه، صرفاً در «تعدد مجنی علیه» یا «تعدد موضوع جرم»، محقق می‌شود ولی در «موضوع واحد^۱ از مجنی علیه واحد»، حاصل نمی‌شود (حیدری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶۷). برای مثال چنانچه شخصی با یک فعل چند اصله نخل خرما ی یک نفر را از بین ببرد به دلیل وحدت موضوع و مجنی علیه مشمول تعدد نتیجه نخواهد شد اما اگر وی چند اصل نخل خرما متعلق به چند نفر را با یک فعل از بین ببرد هرچند که در این حالت نیز موضوع جرم واحد است اما به دلیل تعدد مجنی علیه، مورد مشمول تعدد نتیجه است. همچنان که در نظریه فوق تبیین گشت.

۴.۱.۷. وجود رابطه سببیت

از آنجایی که برای تحقق عمل مجرمانه رابطه سببیت یا علیت میان رفتار ارتكابی و نتیجه مجرمانه شرط است، در تحقق تعدد نتیجه نیز وجود این رابطه میان رفتار مجرمانه اولیه و نتایج مجرمانه حاصله ضروری است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶۹)؛ بنابراین، با وجود رابطه سببیت سخن از رابطه طولی میان رفتار مجرمانه اولیه و نتایج مجرمانه حاصل از آن موضوعیت ندارد (قیاسی، ۱۳۸۸: ۱۳۵). برخی دیگر در این باره بیان داشته‌اند: باید میان فعل اولیه مجرمانه و نتایج واقع شده بر اساس اصول حقوقی رابطه استناد اعم از علیت یا سببیت برقرار باشد؛ زیرا در صورت عدم برقراری این رابطه نمی‌توان مجازات نتایج مجرمانه حاصله را بر مرتکب بار نمود. با پذیرش این اصل کلی، نیازی به بررسی وجود یا عدم وجود رابطه طولی بین فعل اولیه و نتایج حاصله که معمولاً با دشواری نیز همراه است نخواهد بود. ضمن این که در حالتی که موضوعات مشابه بیش از یک بار مصداق جرم واقع شده است یا موضوع واحد چندین باره مصداق جرم واقع شده، دیگر رابطه طولی بی‌معنا خواهد بود، مثل حالتی که فرد با یک

^۱ مقصود از موضوع واحد، آن است که فعل اولیه مرتکب منجر به نتایج مجرمانه مشابه یا جرائم متعدد مشابهی شود.

کلاهبرداری مال چند نفر را می‌برد یا با یک بمب‌گذاری چند ماشین یک نفر را نابود می‌کند (حاجی ده‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۷).

در مواردی ممکن است نحوه ارتکاب جرائم به صورتی باشد که میان رابطه سببیت با تعدد نتیجه خلط شود از این‌رو در تشخیص رابطه سببیت باید دقت شود از جمله این موارد اقوائیت سبب از مباشر است. برای مثال، اگر شخص «الف»، تانکر آب متعلق به شخص «ب» را به سم آلوده کند و شخص «ب» که به این موضوع جاهل است آب درون تانکر را در استخر پر از ماهی بریزد که ماهی‌های آن متعلق به چندین نفر است و در نهایت ماهی‌های درون استخر تلف شوند، در این حالت شاید در بدو امر تصور شود که مورد از موارد تعدد نتیجه است اما با دقت در رابطه استناد می‌توان دریافت که «الف»، دو جرم که هر کدام با فعل مجزا از یکدیگر بوده را مرتکب شده است؛ یکی مباشرت در آلوده کردن آب تانکر و دیگری تسبیب در اتلاف ماهی‌ها که در جرم دوم به خاطر جاهل بودن مباشر مسؤولیتی متوجه مباشر نخواهد بود که اصطلاحاً گفته می‌شود سبب اقوی از مباشر است و مسؤولیت مباشر جاهل به پای سبب نوشته می‌شود؛ بنابراین، هرگاه سبب اقوی از مباشر باشد امکان تحقق تعدد نتیجه وجود ندارد.

۲.۷. شرط معنوی (وجود قصد نتایج متعدد در مرتکب)

آنچه گفته شد شرایط مادی تحقق تعدد نتیجه بود که بدان پرداخته شد اما برای تحقق تعدد نتیجه علاوه بر این شرایط باید به رکن روانی هم توجه داشت. در واقع، برای تحقق تعدد نتیجه لازم است مرتکب از ارتکاب رفتار مجرمانه خود قصد نتایج حاصله را داشته باشد (قصد مستقیم) و یا این‌که نتایج حاصله از رفتار مرتکب قابل پیش‌بینی باشند (قصد تبعی)^۱، بدین معنا که مرتکب قصد نتایج حاصله را نکرده باشد ولی بداند که رفتارش ممکن است نتایج مجرمانه متعددی را به همراه داشته باشد؛ بنابراین، در صورتی که مرتکب از رفتار مجرمانه خود، صرفاً قصد نتیجه واحدی را داشته و نتایج

^۱ البته باید اذعان داشت که قصد مستقیم و تبعی طبق ماده ۱۴۴ ق.م.ا تنها در جرائم مقید باید احراز شود درحالی که در جرائم مطلق وجود سوءنیت عام برای تحقق تعدد نتیجه کفایت می‌کند.

بعدی را قصد نکرده و قابل پیش‌بینی هم نبوده باشند ولی به‌طور اتفاقی و از روی بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی وی نتایج بعدی حاصل شود در این حالت تعدد نتیجه منتفی بوده و بزهدکار تنها نسبت به نتیجه مقصود مسؤولیت کیفری دارد و نسبت به سایر نتایج تنها مسؤولیت مدنی دارد (حیدری، ۱۳۹۶: ۲۴۸ و فروغی و جودکی، ۱۳۹۴: ۱۱۱-۱۱۲).

۳.۷. مشکل بودن تفکیک میان تعدد نتیجه از عناوین مشابه

از آنجایی که ممکن است تعدد نتیجه با مفاهیمی همچون جرم استمرار یافته، جرم مرتبط و علی‌الخصوص تعدد اعتباری اشتباه شود و چالش‌هایی را برای دستگاه قضا برانگیزد، در این قسمت به تفاوت هریک از این موارد با تعدد نتیجه پرداخته شده است.

۱.۳.۷. جرم استمرار یافته (جمعی متحدالقصود)

منظور از جرم استمرار یافته ارتکاب جرائمی است متشکل از چندین بزه که هریک به تنهایی قابل مجازات است اما چون مرتکب با قصد مجرمانه واحد، نسبت به بزه دیده واحد، در مکانی واحد، به دفعات متوالی به ارتکاب یک نوع جرم مبادرت می‌کند نمی‌توان مقررات تعدد جرم را برای جرائم ارتکابی او اعمال کرد (ساوانی، ۱۳۹۹: ۱۸۷)؛ مانند متهمی که هرروز مقداری پول از صندوق شرکتی که در آنجا کار می‌کند، می‌رباید؛ در اینجا، ممکن است تصور شود که با توجه به نتایج متعدد هرچند مشابه، تعدد نتیجه به وقوع پیوسته است (حاجی ده‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۴)؛ اما به دلایلی، ارتکاب این‌گونه جرائم، تعدد نتیجه نیست؛ اولاً، در تعدد نتیجه مرتکب صرفاً یک رفتار انجام می‌دهد که این رفتار به نتایج متعددی می‌انجامد؛ درحالی‌که در جرم استمرار یافته، شخص، مرتکب چندین رفتار با نتایج متعدد می‌شود؛ ثانیاً، جرم استمرار یافته مشمول مقررات جرم مستمر است و مرتکب برای مجموع اعمال ارتکابی که هریک به تنهایی قابل مجازات است به یک مجازات محکوم می‌شود؛ بنابراین، در مثال فوق، مرتکب تنها به مجازات یک سرقت محکوم می‌شود نه چندین سرقت هرچند که در ظاهر چند

سرقت صورت گرفته است، درحالی که در تعدد نتیجه مرتکب به مجازات جرم اشد محکوم می‌شود.

۷.۳.۳. تعدد اعتباری

ماده ۱۳۱ ق.م.ا. تعدد اعتباری را حالتی می‌داند که در آن رفتار واحد مرتکب واجد عناوین مجرمانه متعددی باشد. درحالی که در بند «چ» ماده ۱۳۴ قانون مزبور، تعدد نتیجه را شامل حالتی دانسته که از رفتار مجرمانه واحد، نتایج مجرمانه متعددی حاصل شود. از این رو، به دلیل واحد بودن رفتار ارتكابی سازنده و در نظر گرفتن مجازات یکسان برای هر یک از آن‌ها ممکن است موجب القای شبهه یکسان بودن تعدد اعتباری و تعدد نتیجه شود اما به‌رغم این شباهت‌ها، تفاوت‌هایی میان تعدد نتیجه و تعدد اعتباری وجود دارد که می‌توان به شرح ذیل به آن‌ها اشاره کرد:

۱ - در تعدد اعتباری از یک فعل، یک نتیجه حاصل می‌شود، درحالی که در تعدد نتیجه از یک فعل، چند نتیجه حاصل می‌شود به‌عبارت‌دیگر، در تعدد اعتباری، رفتار مجرمانه واحد منطبق بر عناوین مجرمانه متعدد دارای یک نتیجه مجرمانه است درحالی که در تعدد نتیجه، رفتار مجرمانه واحد منجر به نتایج مجرمانه متعددی می‌شود؛

۲ - در تعدد نتیجه، هر نتیجه مجرمانه مجزا و مستقل از نتیجه دیگر است و در صورت انتفاء هر یک از نتایج، نتیجه دیگر پابرجاست. برای مثال، چنانچه رفتار مجرمانه واحدی منجر به قتل فردی و جرح دیگری شود در صورت انتفاء قتل، جرح به قوت خود باقی است؛ اما در تعدد اعتباری در بعضی از موارد و مصادیق آن، زوال یک عنوان مجرمانه موجب زوال وصف دیگر می‌شود و با انتفاء یکی از عناوین مجرمانه، کل جرم از بین رفته و عنوان مجرمانه دیگری باقی نمی‌ماند. فرضاً چنانچه رفتار واحد واجد دو عنوان انتقال مال غیر و خیانت‌درامانت باشد، در صورت زوال انتقال مال غیر، خیانت‌درامانت نیز منتفی می‌شود؛ زیرا عنصر مادی تشکیل‌دهنده بزه انتقال مال غیر و خیانت‌درامانت "منتقل نمودن مال غیر" است و در صورتی که این مؤلفه از عنصر مادی مفقود باشد، هم

عنوان مجرمانه انتقال مال غیر زایل می‌شود و هم عنوان مجرمانه خیانت‌درامانت منتفی می‌گردد (بسامی و وروایی، ۱۳۹۴: ۴۸).

۳ - در تعدد اعتباری الزاماً چند ماده (بیش از یک ماده) از قانون جزا نقض می‌گردد درحالی‌که در تعدد نتیجه همواره این‌گونه نیست، به‌نحوی‌که در برخی از موارد بیش از یک ماده از قوانین کیفری نقض می‌شود و در برخی از موارد تنها یک ماده از قوانین جزا نقض می‌گردد (بسامی و وروایی، ۱۳۹۴: ۴۹ و فروغی، ۱۳۹۴: ۱۲۳). به‌عبارت‌دیگر، در تعدد اعتباری عناوین مجرمانه منطبق بر رفتار واحد همیشه متفاوت‌اند؛ مثلاً، کسی که مال امانی دیگری را به ثالث می‌فروشد بر رفتار واحد او دو عنوان مجرمانه مختلف صدق می‌کند. یکی خیانت‌درامانت و دیگر انتقال مال غیر، درحالی‌که در تعدد نتیجه رفتار مجرمانه واحد که واجد نتایج متعدد است می‌تواند دارای عناوین مجرمانه مشابه یا متفاوتی باشد. به‌عنوان‌مثال، شخصی که با یک شلیک منجر به قتل دو نفر می‌شود، رفتار واحد مرتکب علی‌رغم نتایج مجرمانه متعدد دارای عناوین مجرمانه مشابهی است اما در همین مثال اگر آن شلیک منجر به قتل یک نفر و جرح دیگری شود نتایج مجرمانه متعدد حاصل از رفتار واحد او دارای عناوین مجرمانه متفاوتی است.

۴ - در تعدد نتیجه، تعدد مجنی‌علیه یا تعدد موضوع جرم وجود دارد درحالی‌که در تعدد اعتباری همواره این‌گونه نیست، بلکه گاه تعدد مجنی‌علیه یا موضوع جرم وجود دارد و گاه وجود ندارد (بسامی و وروایی، ۱۳۹۴: ۴۹).

نتیجه‌گیری

سیستم عدالت کیفری در قبال کسانی که مرتکب چند جرم می‌شوند و یا رفتار واحد آن‌ها ناقض چندین ماده از مواد ق.م.ا است در مقایسه با شخصی که مرتکب یک جرم شده باشد تفاوت قائل شده از همین جهت در مقام برخورد با چنین افرادی به قضاوت اجازه تشدید مجازات داده است. قانون‌گذار در همین راستا در ماده ۱۳۱ ق.م.ا (مصوب ۱۳۹۲)، ضمن ارائه تعریفی از تعدد اعتباری به بیان مجازات این نوع از تعدد پرداخته

است اما عدم پیش‌بینی چالش‌های این نهاد و طبعاً عدم ارائه راهکارهای مناسب در خصوص چالش‌های پیش رو در تعدد اعتباری از سوی قانون‌گذار، موجب اختلاف‌نظر گسترده در میان حقوق‌دانان و ابهامات عملی در نظام کیفری شده است. در این پژوهش سعی شده است تا با تکیه بر نصوص قانونی و کشف مراد قانون‌گذار و مطالعه رویه قضایی و آراء و نظرات حقوق‌دانان، راهکارهایی جهت پاسخ به چالش‌ها و حل ابهام‌ها ارائه گردد؛ نتایج حاصل از پژوهش حاضر به شرح زیر است:

۱. شرط تحقق تعدد اعتباری، انجام رفتار واحد و صدق اوصاف جزایی متعدد (آن‌هم از نوع تعزیر) بر آن رفتار و حصول نتیجه واحد است اما امکان جریان تعدد اعتباری در سایر جرائم (مانند جرائم مستوجب حد) از تبصره ۲ ماده ۱۳۲ به صورت تلویحاً برداشت می‌شود.

۲. گرچه ماده ۱۳۱ ق.م.ا در مقام بیان مجازات تعدد اعتباری، مجازات اشد را بیان می‌دارد اما عدم ارائه معیار از سوی قانون‌گذار در تشخیص مجازات اشد، موجب اختلاف‌نظر میان حقوق‌دانان شده است در این رابطه دودسته معیار ارائه گردیده است یکی معیار کمی و کیفری و دیگری معیار درجه‌بندی مجازات که معیار کمی ناظر به مواقعی است که مجازات از یک نوع باشند و معیار کیفی ناظر به مجازات متفاوت و متنوع است. در مجموع، می‌توان گفت در تعدد اعتباری، ملاک و معیار تشخیص مجازات اشد تنها بر اساس ضابطه ماده ۱۹ است.

۳. در خصوص تعدد نتیجه می‌توان گفت این نوع از تعدد زمانی محقق می‌شود که رفتار مجرمانه واحد، نتایج مجرمانه متعدد را به وجود آورد. مجرمانه بودن رفتار ارتكابی، واحد بودن رفتار، وجود نتایج زیان‌بار متعدد، تعدد موضوع جرم یا مجنی‌علیه، وجود رابطه سببیت و نیز وجود قصد نتایج متعدد از جمله شرایط تحقق تعدد نتیجه می‌باشند. فقدان سابقه تقنینی در خصوص این نوع از تعدد موجب اختلاف‌نظر گسترده شده بود که برخی از حقوق‌دانان آن‌ها در زمره تعدد واقعی و رویه قضایی آن‌ها از مصادیق تعدد اعتباری می‌دانست ولی قانون‌گذار این موضوع را در ق.م.ا ۱۳۹۲ مورد عنایت قرار داد و

در ماده ۱۳۴ صراحت آن‌ها از مصادیق تعدد واقعی دانست اما قانون‌گذار در سال ۱۳۹۹ (قانون کاهش ...) نسبت به تعدد نتیجه سیاست تقنینی جدیدی اتخاذ نموده و آن‌ها از مصادیق تعدد اعتباری برشمرده است. گرچه همچنان در بخش مربوط به تعدد واقعی قرار دارد.

۴. در تعدد اعتباری، هرگاه مرتکب از اتهام جرم اشد تبرئه شد، در این‌که آیا رجوع به مجازات عنوان مجرمانه اخف موجه است یا خیر، بستگی به این دارد که آیا تبرئه متهم ناشی از عدم احراز برخی از شرایط عنصر مادی جرم است یا ناشی از عدم وقوع جرم یا عدم انتساب آن جرم به متهم است. چراکه در صورت اول رجوع به مجازات عنوان اخف جایز است. درحالی‌که در صورت دوم امکان محاکمه تحت عنوان مجرمانه دیگر وجود ندارد یا به عبارت دیگر رجوع به مجازات اخف فاقد وجاهت قانونی است.

۵. در تعدد اعتباری تنها یک مجازات برای مرتکب تعیین می‌گردد (بنا بر ماده ۱۳۱ مجازات اشد قانونی) بنابراین، در اعمال کیفیات مخففه در تعدد اعتباری دادگاه ابتدا باید مجازات اشد را در دادنامه تعیین نماید و سپس مجازات تعیینی را تخفیف دهد. گاه ممکن است اعمال کیفیات مخففه در راستای ماده ۴۸۳ ق.آ.د.ک پس از صدور حکم قطعی موجب شود که مجازات اشد تعیینی، خفیف‌تر از مجازات عنوان مجرمانه دیگر شود که در این صورت نیز همان مجازات اشد تعیین‌شده مذکور در دادنامه اعمال می‌شود نه مجازات اخفی که اکنون در جهت اعمال ماده ۴۸۳ اشد محسوب می‌شود؛ زیرا در تعدد اعتباری دادرس فقط برای عنوان مجرمانه اشد مجازات تعیین می‌نماید و صرفاً آن مجازات را مورد حکم قرار می‌دهد پس در این حالت به دلیل عدم تعیین مجازات اخف اولیه در دادنامه که اکنون در جهت ماده ۴۸۳ اشد شده است جایی باقی نمی‌ماند.

۶. در خصوص چالش مشکل بودن تفکیک میان تعدد نتیجه از عناوین مشابه می‌توان گفت تفاوت جرائم مرتبط و تعدد نتیجه آن است که در جرائم مرتبط تعدد جرم اعمال نمی‌گردد و مرتکب جرائم مرتبط تنها به مجازات جرم اصلی محکوم می‌شود.

درحالی که در تعدد نتیجه مقررات تعدد جرم اعمال شده و مرتکب به مجازات جرم اشد محکوم می‌گردد و نیز در جرائم مرتبط بیش از یک فعل از مرتکب سرزده که یکی مقدمه لازم با نتیجه قهری دیگری به شمار می‌رود، درحالی که در تعدد نتیجه تنها یک فعل از مرتکب سر می‌زند و از این یک فعل نتایج مجرمانه متعددی حاصل می‌شود.

منابع

۱. احمدزاده، رسول وتام، مجتبی، (۱۳۹۹)، **ملاحظات در باره قانون کاهش مجازات حبس تعزیری**، چاپ اول، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.
۲. اردبیلی، محمدعلی، (۱۳۹۹)، **حقوق جزای عمومی**، جلد سوم، چاپ بیست و یکم، تهران: نشر میزان.
۳. الهام، غلامحسین و برهانی، محسن، (۱۳۹۶)، **درآمدی بر حقوق جزای عمومی**، جلد دوم، چاپ سوم، تهران: نشر میزان.
۴. باهری، محمد، (۱۳۹۴)، **حقوق جزای عمومی**، چاپ اول، تهران: نگاه معاصر.
۵. بسامی، مسعود و وروایی، اکبر (۱۳۹۴)، **تعدد نتایج مجرمانه در فقه و حقوق کیفری ایران**، مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، دوره هفتم، شماره ۱۳، ص ۶۲-۳۵.
۶. حاجی ده‌آبادی، احمد، باقرزادگان، امیر و میرزایی، محمد، (۱۳۹۵)، **جایگاه تعدد نتیجه در حقوق کیفری ایران**، پژوهشنامه حقوق کیفری، شماره ۱ (پیاپی ۱۳)، ص ۱۲۲-۱۰۱.
۷. حیدری، علی‌مراد، (۱۳۹۶)، **حقوق جزای عمومی**، چاپ دوم، قم: انتشارات یاران.
۸. حیدری، مسعود، جعفری، محمدجواد و اعظمی، علی‌اصغر، (۱۳۹۷)، **بررسی تعدد نتیجه و مقایسه آن با تعدد جرم**، مجله پژوهش حقوق کیفری، شماره ۲۵، ص ۱۸۹-۱۵۹.
۹. ساولانی، اسماعیل، (۱۳۹۹)، **حقوق جزای عمومی**، چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات دادآفرین.
۱۰. شامبیاتی، هوشنگ، **حقوق جزای عمومی**، جلد سوم، چاپ چهارم، تهران: مجد.
۱۱. شمس ناتری، محمدابراهیم، کلانتری، حمیدرضا، زارع، ابراهیم و ریاضت، زینب، (۱۳۹۵)، **قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی**، جلد اول، چاپ سوم، تهران: نشر میزان.
۱۲. شمس ناتری، محمدابراهیم و صادقی، فرهاد (۱۳۹۸)، **چالش‌های مربوط به تعدد علوانی جرم در جرائم تعزیری**، مجله پژوهش حقوق کیفری، دوره هفتم، شماره ۲۶، ص ۲۲۷-۲۵۰.

۱۳. صانعی، پرویز، (۱۳۸۲)، **حقوق جزای عمومی**، جلد اول، چاپ اول، تهران: انتشارات طرح نو.
۱۴. پیمانی، ضیاءالدین، (۱۳۷۴)، **بررسی تاریخی و تطبیقی قاعده تعدد جرم**، چاپ اول، قم: انتشارات معاونت پژوهشی مجتمع آموزش عالی قم.
۱۵. طاهری نسب، سید یزدالله، (۱۳۸۱)، **تعدد و تکرار جرم در حقوق جزا**، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشور.
۱۶. عباسی، اصغر، (۱۳۹۳)، **نقدی بر مقررات تعدد جرم در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲**، فصلنامه تعالی حقوق، دوره جدید، شماره ۷، ص ۱۵۵-۱۷۸.
۱۷. علی آبادی، عبدالحسین، (۱۳۸۵) **حقوق جنایی**، تهران: چاپ گیتی.
۱۸. قیاسی، جلال الدین، (۱۳۸۸)، **بررسی وحدت یا تعدد جرم در حالت تعدد نتیجه**، فصلنامه حقوق اسلامی، شماره ۲۰، ص ۱۴۸-۱۳۳.
۱۹. قیاسی، جلال الدین و یآوری، احسان، (۱۳۹۴)، **حکم جرائم مرتبط در جرائم تعزیری**، پژوهشنامه حقوق کیفری، شماره ۲، ص ۱۷۹-۱۵۵.
۲۰. فروغی، فضل الله و جودکی، بهزاد، (۱۳۹۴)، **تعدد نتیجه در جرائم تعزیری بر اساس قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲**، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۷۰، ص ۱۲۶-۱۰۳.
۲۱. گلریز، امین، (۱۳۹۴)، **شرح کامل قانون مجازات اسلامی در نظم عدالت کیفری ایران**، جلد اول، چاپ اول، تهران: انتشارات مجد.
۲۲. مصدق، محمد، (۱۳۹۶)، **شرح قانون مجازات اسلامی (جرائم - مسؤلیت کیفری - ادله اثبات)**، جلد دوم، چاپ دوم، تهران: انتشارات جنگل.

Multiplicity of credit and multiplicity of results, ambiguities and challenges

Ahmad Reza Exami¹; Jawadnadri Auj Baghzi²

received:2023/07/04 accepted:2023/05/28

Abstract

The legislator has determined the punishment for the crime and the violation of the norms, and sometimes it escalates regardless of its amount and quality, a severity that is always necessary to support the social order. Intensification of punishment as one of the components of the principle of personality of punishment and the practical and challenging application of general criminal law has various general and special causes. One of the common causes of this issue is the multiplicity of credits that the legislator has dealt with in Article 131 of the Islamic Penal Code (approved in 2012). Now, due to the importance of the discussion of pluralism in criminal law, its many results and not belonging to a specific crime, the present research, while examining this important issue and explaining its various dimensions, has addressed the challenges that have arisen in order to implement the regulations of this institution. And he has expressed solutions to get out of them. The main question of the article is what are the practical challenges that can be faced by the multiplicity of credit institution and what solutions can be offered to overcome these challenges? Since the multiplicity of the result also has similarities with the multiplicity of credit in terms of rulings, in the second part of this article, we have analyzed the multiplicity of the result and its ambiguities in a descriptive and analytical way.

Key words: crime, multiplicity of credit, multiplicity of results, severe punishment, challenges, solutions.

¹. Master's student in criminal law and criminology, Mofid University of Qom (corresponding author) emtehaniahmadreza@gmail.com

². Student of external courses at Qom Seminary, Ph.D. student of Criminal Law and Criminology, University of Tehran (Ares International Campus) njavad71@gmail.Com